

ТИПОЛОГІЯ НАВЧАЛЬНИХ СЛОВНИКІВ

Стаття присвячена типології навчальних словників. У статті описано п'ять типів навчальних словників: 1) лексичного мінімуму, які спрямовані на відбір лексики для певного етапу навчання; 2) перекладні навчальні словники, які направлені на активізацію лексики, що вивчається; 3) словники труднощів слововживання; 4) словники сполучуваності, які надають інформацію про найчастотніші словосполучення; 5) лексичні й граматичні довідники та коментарі.

Метою статті є опис особливостей типології навчальних словників та з'ясування їх відповідності тому чи іншому етапу навчання.

Серед усіх словників, що використовуються у процесі опанування іноземною мовою, в окрему групу виділяють навчальні словники. На відміну від звичайних перекладних основне призначення навчальних словників полягає у відборі й активізації лексичного і граматичного матеріалу. Навчальні словники являють собою основу лексикографічного забезпечення навчального процесу. Ефективність сприйняття лексико-граматичного матеріалу особливо на початкових етапах навчання іноземній мові, залежить від того, наскільки навчальний словник відповідає програмним і дидактичним вимогам [1: 15-16].

1. Реєстр навчального словника повинен включати невелику кількість слів. Так, реєстр словника для початкового етапу навчання нараховує не більше 1,5-2 тисяч лексичних одиниць. Основу реєстру навчального словника становить лексичний мінімум, який відповідає програмі даного етапу навчання й відібраний на основі аналізу частотних словників. Найбільш доцільним вважається створення серії концентрично організованих словників. У цьому випадку реєстр словника для наступного етапу навчання включає лексику попереднього, а його розширення визначається її частотою вживання слів.

2. Навчальний словник повинен містити рекомендації щодо послідовності вивчення лексики: на якому етапі навчання доцільніше вивчати певне слово. Відповідно до цієї вимоги або створюють серію ґрадуєваних навчальних словників: окремий словник для кожного етапу навчання (див. п. 1), або укладають один словник, який охоплює весь курс навчання [2; 3], у цьому випадку слово супроводжується спеціальною позначкою. Якщо орієнтуватися на користувача, який не має досвіду роботи зі словниками, то найбільш доцільним уявляється створення серії навчальних словників. При цьому доступність користування словником забезпечує концентрацію уваги на засвоєнні найбільш частотної лексики. Крім того, визначення конкретного адресата навчального словника дає можливість оптимально організувати словникову статтю, не перевантажуючи її зайвим лексико-граматичним матеріалом.

3. Словникова стаття навчального словника повинна бути короткою, добре структурованою, прозорою. Немає необхідності подавати всі існуючі значення слова: найуживаніші значення слова доцільно відбирати на основі аналізу семантичних частотних словників. У ґрадуєваних навчальних словниках, які становлять єдину серію, поступово з поглибленням вивчення мови словникова стаття ускладнюється за рахунок інших, менш частотних значень слова, прикладів, граматичного коментаря, ідіом і т. ін.

4. Словникова стаття навчального словника повинна не тільки містити переклад слова, але й ілюструвати його вживання в певному лексичному оточенні. Сполучуваність кожного слова повинна бути представлена найбільш частотними словосполученнями, у яких реалізуються відібрані для словника значення даного слова. Приклади таких словосполучень сприяють не тільки засвоєнню значень слова, але й формують навички перекладу зв'язного тексту. Приклади-речення слід включати в словникову статтю тільки в тому випадку, коли переклад словосполучень не розкриває значення слова й особливостей його функціонування в мовленні. Однак, на початковому етапі навчання іноземній мові кількість прикладів-речень має бути обмежена. Основну увагу користувача необхідно сфокусувати на найбільш частотних моделях словосполучень.

5. Як тлумачення слова, так і приклади-словосполучення повинні включати тільки реєстрові слова, щоб уникнути неконтрольованого розширення реєстру навчального словника. Відомо, що системне знання краще несистемного, тому в аспекті представлення інформації навчальний словник повинен являти собою замкнену систему, кожний елемент якої можна витлумачити за допомогою інших елементів. Насамперед необхідно звернути увагу на відповідність цій вимозі навчальних словників для початкового етапу навчання, тому що їхній користувач не володіє необхідними навичками користування словником. Надалі тлумачення слова та словникова стаття в цілому можуть бути розширені за рахунок нових елементів.

6. Доцільним уявляється включення в навчальний словник ілюстративних додатків із зображенням предметів домашнього побуту, рослин, тварин. Звичайно в друкованих словниках поміщають малюнки або фотографії предметів, живих істот і т.д. [2]. Причому ця вимога є обов'язковою не тільки відносно навчальних словників, виданих в Англії й США. Можливості електронного словника дозволяють проілюструвати в анімаційній формі дії, стани, що змінюються в часі. Крім цього, на початковому етапі для навчання правильній

вимові найбільш істотною вбачається можливість звукового супроводу словникової статті в електронних словниках [3].

7. У навчальних словниках, призначених для наступних етапів навчання іноземній мові, доцільним вбачається включення граматичних і методичних коментарів. Насамперед такі коментарі повинні містити відомості про правила вживання слова в мовленні (usage notes), і його найбільш частотне оточення.

8. В електронних навчальних словниках програмне забезпечення повинне бути простим, доступним для учнів. Вимоги до апаратного забезпечення, враховуючи умови навчання в середніх школах, не повинні бути дуже жорсткими.

Цим методичним і дидактичним вимогам відповідають такі типи, що відбивають історичні етапи практики складання навчальних словників:

А) На початкових етапах основну увагу укладачів навчальних словників було сконцентровано на відборі лексичного мінімуму для різних етапів навчання іноземній мові. При цьому в основу відбору лексики були покладені такі принципи, як тематичний відбір, здатність слова виконувати службові функції, сполучуваність слова, врахування особливостей семантичних структур рідної та іноземної мови, стилістична нейтральність слова, його частотні характеристики. Таким чином, визначення лексичного мінімуму залежало від того, яким принципом керувався укладач при відборі лексичного матеріалу. Так були укладені *словники-довідники лексичного мінімуму* [4; 5; 6]. Значні відмінності в реєстрах цих словників говорять про необхідність наукового обґрунтування визначення лексичного мінімуму на основі максимально формалізованих, об'єктивних критеріїв, що не залежать від суб'єктивних оцінок укладача. Найбільш доцільним є відбір лексичного матеріалу на основі відповідності програмам і критерію частотності [7; 8; 9]. Цим же критерієм можна керуватися й при відборі значень багатозначного слова, які включаються в лексичний мінімум.

В) Наступним етапом у практиці укладання навчальних словників була поява *тлумачних і перекладних навчальних словників* [10]. Структура цих словників залежить від того, для якого рівня вони призначені, й забезпечує доступність користування й ефективність пошуку необхідного лексичного й граматичного матеріалу. У випадку створення серії градуйованих алфавітних навчальних словників для кожного етапу навчання передбачається укладання двох словників: перший на основі досліджуваної іноземної мови й другий на основі рідної мови [2]. При цьому другий словник укладається на основі перекладів у словникових статтях першого і є ситуативним, тобто таким, що відбиває особливості слововживання в мовленні, а не систему рідної мови. У ряді алфавітних тлумачних словників містяться граматичні відомості й коментарі щодо сфери вживання слів [10; 11], а в перекладних – труднощі й правила слововживання [12; 13].

С) Процес навчання іноземній мові базується на знанні системи рідної або мови-посередника для іноземців. При цьому сприйняття нового лексико-граматичного матеріалу перешкоджають певні мовні штампи рідної мови й труднощі, викликані відмінностями в конструкціях словосполучень, уживанні граматичних форм у рідній мові й іноземній. Для подолання цих проблем служать словники *труднощів слововживання* [14; 15; 16], які є результатом типологічного зіставлення лексики рідної й іноземної мови й аналізу помилок учнів внаслідок інтерференції рідної мови й іноземної мови [17]. Вони являють собою збірники методичних коментарів щодо лексичних і граматичних особливостей уживання окремих слів, груп слів, різних типів словосполучень і т. ін. Словники труднощів завжди адресовані конкретному користувачеві – носієві базової мови.

Д) Вирішення проблеми науково обґрунтованого відбору лексичного мінімуму й відбору значень багатозначного слова неможливе без укладання *словників словосполучень*, в основу яких покладено або принцип відбору словосполучень, найбільш характерних на думку укладачів для даного слова [18], або критерій частотності [19]. Відомо, що слова, які характеризуються високою частотою вживання, мають ширші комбінаторні можливості. Більшість із цих слів є багатозначними. Тому при укладанні лексичних мінімумів найбільш доцільним вбачається відбір найбільш частотних словосполучень, у різних конструкціях яких реалізуються різні значення багатозначного слова.

Перша спроба укласти частотний словник-довідник англійських словосполучень завершилася публікацією Довідника, який містить дані про частоту 426 найбільш уживаних слів і 10 000 самих частотних словосполучень із ними. Для опису найбільш уживаних сполучень 2 000 лексичних одиниць, які становлять лексичний мінімум, необхідне укладання частотних семантичних словників [20].

Е) Організація науково обґрунтованого вивчення граматики іноземної мови неможлива без навчальних посібників, довідників і без відбору граматичного мінімуму. На відміну від звичайних посібників, *лексико-граматичні словники* містять дані про частоту вживання кожної з граматичних форм включеного у довідник слова і лексики, яка зустрічається в цих формах [21]. Подібний довідник частоти словозмінних форм англійської мови створено колективом авторів в електронному вигляді [21]. Дані про вживаність словозмінних форм слова можна одержати також у таких частотних словниках, які описуючи слово як лексичну одиницю [22], подають повну парадигму слова з указівкою частоти кожної словозмінної форми.

За способом представлення матеріалу навчальні словники бувають трьох видів: друковані, електронні й комбіновані – з додатком у вигляді CD. Прикладом такого алфавітного електронного словника можуть слугувати укладений у лабораторії комп'ютерної лінгвістики КНЛУ англо-українські навчальні словники першого й другого рівнів, призначені для учнів старших класів середніх шкіл і студентів першого та другого курсів вищих навчальних закладів. Словник першого рівня містить 2,5 тисячі словникових статей, кожне слово має звуковий супровід. Програмне забезпечення дозволяє переглянути реєстр словника, вибрати потрібне

слово, прослухати його вимову та її варіанти, розглянути статтю окремого слова й виявити його вживання в інших статтях словника.

Кожен з вище описаних типів навчальних словників має свого адресата. Якщо, наприклад, словник-довідник лексичного мінімуму призначений для викладачів й укладачів, то інші – як для викладачів, так і для учнів чи студентів, і можуть бути використані як для аудиторної роботи, так і для самостійного вивчення іноземної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Перебийніс В.І. Лексикографічне забезпечення навчального процесу з іноземної мови // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія "Філологія", 1999. – Т. 2. – № 1. – С. 12-19.
2. Загородний Е.С. 8 уровней английского языка. Словарь-самоучитель. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 576 с.
3. Macmillan Essential Dictionary for Learners of English. + CD-ROM, 2003.
4. Фалькович М.М. Лексический минимум по английскому языку (для языковых вузов) // Учебн. Пособие для студентов I-IV кк. ин-тов и ф-тов иностр. Языков. – Изд. 2-е. – М.: Высшая школа, 1964. – 340 с.
5. Суша Т.Н. и др. Лексический минимум по английскому языку как второй специальности с учетом соответствий в немецком и французском языках. – Минск: Высшая школа, 1981.
6. Хидекель С.С. Гроссман Е.Я., Шарапова А.Н. Лексический минимум по английскому языку. – В 2-х ч. – М.: Высшая школа, 1965. – 64 с.
7. Перебийніс В.І., Рукіна Е.П., Хидекель С.С. Англо-український навчальний словник-мінімум. – К.: Наукова думка, 1995.
8. Перебийніс В.І., Рукіна Е.П., Тіменко Т.В., Хидекель С.С. Англо-український та українсько-англійський словник. – Харків: Фоліо, 2001. – 270 с.
9. Перебийніс В.І., Рукіна Е.П., Хидекель С.С. Англо-український навчальний словник з методичними коментарями та граматичними таблицями. – К.: Вежа, 2002. – 424 с.
10. The Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S. Hornby, E.V. Gatenby, H. Wakerfield. – LND, 1948. – 1200 p.
11. Longman WordWise Dictionary for Pre-intermediate to Intermediate Learners. – Harlow, 2001. – 1600 p.
12. Хидекель С.С., Кауль М.Р., Гинзбург Е.Л. Учебный англо-русский словарь сочетаемости и трудностей словоупотребления. – М.: ООО "Издательство Астрель", 2002. – 845 с.
13. Deyeva L.M. Lexico-Grammatical Difficulties of English. – Leningrad: Prosvesheniye, 1976. — 230 с.
14. Хидекель С.С., Кауль М.Р., Гинзбург Е.Л. Трудности английского словоупотребления. – М.: ООО "Издательство Астрель", 2002. – 592 с.
15. Razumovskaya R., Falkovich M., Gershevich H., Lebedinskaya E. Common Difficulties for Students of English. – Moscow: Higher School, 1976. – 224 с.
16. Коломієць В.О. Типові помилки при вивченні англійської мови. – К.: Вища школа, 2001. – 119 с.
17. The BBI Combinatory Dictionary of English. A Guide to Word Combinations. – Philadelphia, 1986. – 286 с.
18. Перебийнос В.І., Хидекель С.С., Вайнер Л.Р. и др. Справочник наиболее употребительных английских словосочетаний. – М.: "Просвещение", 1986. – 320 с.
19. Алексеев П.М. Семантические частотные словари // Статистика речи и автоматический анализ текста. – Л., 1973. – С. 20-36.
20. English Conjugation: System and Functioning (Reference-Book). K., 2003. CD.
21. Частотний словник сучасної української художньої прози. В 2-х т. / Редкол. Н.П. Дарчук, В.І. Критська, В.І. Перебийніс (голова). – у 2 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 1. – 864 с.

Матеріал надійшов до редакції 22.04. 2008 р.

В.И. Перебийнос, Т.В. Бобкова Типология учебных словарей.

Статья посвящена типологии учебных словарей. В статье анализируются пять типов учебных словарей: 1) лексического минимума, направленные на отбор лексики для определённого этапа обучения; 2) переводные учебные словари, направленные на активацию изучаемой лексики; 3) словари трудностей словоупотребления; 4) словари сочетаемости, которые дают информацию о наиболее частотных словосочетаниях; 5) лексико-грамматические справочники и комментарии.

V.I. Perebyniss, T.V. Bobkova. Typology of Learner's Dictionaries.

The article presents typology of learner's dictionaries. Five types of learner's dictionaries are analyzed: 1) lexical minimums aimed at selecting vocabulary for different stages of studying a foreign language; 2) translation or explanatory dictionaries intended for activizing vocabulary under study; 3) deskbooks of difficulties of English usage; 4) combinatory dictionaries, giving information about most frequent word combination; 5) lexical-grammatical reference-books of grammatical forms usage.